International Journal of Applied Research 2016; 2(10): 153-154

ISSN Print: 2394-7500
ISSN Online: 2394-5869
Impact Factor: 5.2
IJAR 2016; 2(10): 153-154
www.allresearchjournal.com
Received: 25-08-2016
Accepted: 26-09-2016

Pradeep Tiwary
Sanskrit Department, Mithila Sanskrit Research Institute, Darbhanga, India

Correspondence
Pradeep Tiwary
Sanskrit Department, Mithila Sanskrit Research Institute, Darbhanga, India

भाषा विज्ञानस्य अध्ययनम

Pradeep Tiwary

अनेकेषां शास्त्राणां तथा विज्ञानानामिव भाषा–सम्बन्धी अध्ययनोऽपिअस्माकं देशे अत्यन्त प्राचीन कालादेव भवति। भारतस्य अस्मिन् क्षेत्रे गतिः अप्रतिमा भवति। इत्थं नैके भाषाशास्त्रिणः स्पष्ट शब्दैः स्वीकृतमस्ति।
यत् च निम्नलिखितमस्ति।
"This grammer (padiniastadhyai) which dates from somwhere round 350 to 250 B.C. is one of the greatest monuments of human intelligence .... no other language of this day hasbeen so perfectly discribed[1]."
जॉन बी0कैरोलानुसारेण– "western scholars were for the first exposed to the descriptive methods of the hindu grammarian panini, inpluenced either directly or indirectly by panini began to produce descriptive and historical studies...[2]"

आचार्य पाणिनिः विश्वस्य श्रेष्ठतमः वैयाकरणः। भाषा शास्त्रस्येसिहासे तेषां मूर्धन्यनामेऽस्ति। भारतीय एवं पाश्चात्य सर्वेऽपि भाषा शास्त्रिणः अस्मिन् विषये सम्मताः सन्ति। यत् पाणिनिः एव सर्व प्रथमं भाषा शास्त्रस्य सर्वागीणांव्याख्यां कृतवान्। तैः देवभाषायाः यावत् सूक्ष्मयिवेचनं कृतं तावद्विद्वास्य कस्याऽपिभाषायाः व्यापक अध्ययनं नैवाभवत्। पाणिनेः व्याकरणं पाश्चात्यभाषाशास्त्रिणां कृतेऽपि आदर्शग्रन्थोऽस्ति। अतेव सर्वेऽपि मूर्धन्याः भाषा शास्त्रिणःपाणिनिं प्रति स्वस्य कृतज्ञतां प्रकटितवन्तः। पाणिनिः भाषाशास्त्रस्य विभिन्नानां यथा– ध्वनिविज्ञानम् "पद विज्ञानम्" वाक्य विज्ञानम्" अर्थविज्ञानम् एवं तुलनात्मकव्याकरणस्य बहुधा वृद्धिं कृतवान्।
वर्तमानसमये यं विषयं ध्वनिविज्ञानं उच्यते तस्यकृते प्राचीन शब्दः "शिक्षा" आसीत्। शिक्षायाः अर्थः अयं अस्ति यत्– स्वरव्यंजनादिनां उच्चारणस्य शिक्षा। सायणः ऋग्वेदभाष्य भूमिकायां शिक्षायाः लक्षणं प्रददाति–"

"वर्णस्वराद्युच्चारण प्रकारोयत्रोपदिश्यते" सा शिक्षा इति।

पाणिनीय शिक्षा वस्तुतः भाषा विज्ञानस्य आधारोऽस्ति। भाषा विज्ञानस्य उदयः प्रायः 1786 तमे वर्षे अभवत्। यदा भाषा सम्बन्धि तत्वानां अध्ययनं विधिते। किन्तु भाषायाः सूक्ष्मचिन्तनं भारतवर्षे प्राचीन कालादेव (वैदिकयुगात्) प्रचलते। पाणिनीय–शिक्षा विशेषतया भाषा विज्ञानस्य मूलतत्वे ध्वनिविज्ञाने आधारिभूतोऽस्ति। यत् च प्राचीनकाले महर्षि पाणिनिनाअभिव्याक्ति– कृतः।
भाषायाः[1] आरम्भिक स्तकं यावत् गन्तुमयं सरलतमः मार्गोऽस्ति। अनेव वयं अन्ततः आरभ्य आरम्भं यावत् गन्तुं प्रभवामः। मार्गोऽयं अनेनकारणेन उत्तमोऽस्ति यदस्माकं आरम्भानुमानाधारितो न भूत्वा निर्मितदशायामाधारितो वर्तते। उपर्युक्त सिद्धान्तेषु केचन अपवादान् विहाय प्रत्येके अनुमानाधारिताः एवासम्।
अधकामपि भाषां स्वीकरोतु। तस्याध्ययनं कृत्वा, तस्येतिहासस्य तावत् अध्ययनं करोतु यावत् ततः सामग्री प्राप्यते। अनेन अध्ययनाधारेण भाषायाः विकासस्य सामान्य सिद्धान्तं निष्काषयतु। तेषां सिद्धान्तानां आधारे अवतन भाषायाः तुलना तस्य प्राचीनतम् उपलब्धरुपेण क्रियतो तथा पश्यताम्, यत् किं अघटन भाषायान अस्ति, परन्तु प्राचीन भाषायां अस्ति। अनन्तरं वयं सरलतया वक्तुं प्रभवामः यत् ताह विशेषताः यदि भाषायाः प्राचीनतं उपलब्धरुपे दस प्रतिशतं (10ः) सन्ति। तर्हि भाषायाः अत्यन्त प्रारम्भकाले सप्ततिः अथवा अशीतिः प्रतिशतं स्युः इति।

1 डॉ0 भोलानाथ तिवारी–हिन्दी भाषा का इतिहास, राज कमल प्रकाशक– 206 पृ0 40

उदाहरणार्थं हिन्दी भाषा स्वीकुर्मः एतस्य अध्यनोपरान्तं प्राचीन हिन्दी, अपभ्रंश, प्राकृत, पालि, संस्कृतं तथा वैदिक संस्कृतात् ध्वनि व्याकरणस्य रुपेण शब्द समूहः वाक्य आदेः विचारेण वैदिक संस्कृतस्य विशेषतां निश्चिते कृत्वा पश्यामः तर्हि हिन्दी भाषायां किमपि न सन्ति, यदि सन्त्यपि तर्हि अल्पमेव प्राचीन भारतीयभाषायाम् निश्चयेन तासां विशेषतानां विशेषस्थानं स्यात्। यः शनैः शनैः निम्न स्तरं गत्वा वैदिक संस्कृते किंचिदेव अवशिष्टाः तथा शुद्ध हिन्दी भाषायाम् चैव अवशिष्टाः।

आंग्ल Philology शब्दस्य प्रयोगः 1386 तये वर्षे अभवत्। तदा एतस्य अर्थः आसीत्– व्याकरणालोचना, साहित्यम् तथा ज्ञानस्य प्रेम। भाषाविज्ञानस्य कृते आङल भाषायाम् एतस्य शब्दस्य प्रथम प्रयोगः अष्टादश शतकस्य द्वितीय दशके अभवत्। आङलभाषायां एतस्यकृते Scince of Language शब्दः सुयोग्यः वर्तते, किन्तु अक्षराधिकाणां कारणेन नाम इव न भाति। अद्य उतस्यकृते प्रचलितः तथा कदाचित् सुष्ठु नाम अस्ति "लिंग्विस्टिक"। एतस्य आधारः लैटिनशब्दः Lingua (जिह्या) अस्ति।

मूलतः भाषा विज्ञानस्य अर्थे शब्दोऽयं फ्रांस देशे प्राचलत। ततः एकोनविंशति तय शतकस्य चतुर्थ दशके आंग्ल भाषायां आयं गृहीतः।

फ्रांस आंग्ले "Linguistic इति रुपेण ग्रस्तिः। तथा प्रायः दशकद्वय पर्यान्तं अयमेव रुपः प्राचलत। षष्ठदशकतः एतस्यरुपं Linguistics इत्यभवत्। ततः एव एतत् इदानीमपि प्रचलति।

संदर्भ-सूची

1. वैदिक साहित्य का इतिहास– डा0 कर्ण flag
2. Historical linguistics and indoaryan language- A.M. Chatarge.
3. Outlines of linguestic analysis- Bloch strager.
4. Introductory of linguistics - Robert hall